

Studim empirik: Roli i shpenzimeve qeveritare në rritjen ekonomike (Rasti i Shqipërisë)

Sara HAFIZI¹

Abstrakti: *Objektivi i këtij punimi është që, nëpërmjet një modeli empirik, të aplikojë teorinë e shpenzimeve qeveritare produktive dhe jo produktive, për rastin e Shqipërisë. Vitet e fundit Shqipëria po përjeton një ngadalësim të konsiderueshëm ekonomik dhe rritje ekonomike nën potencial. Niveli i lartë i borxhit publik ka detyruar qeverinë të ndjekë politika fiskale konsoliduese. Në kushtet e ndryshimit dhe reformimit të politikave fiskale, ka gjasa që të ndryshojë edhe struktura e shpenzimeve qeveritare. Problematika që shfaqet në këtë rast është se, nëse ndryshime të tilla nuk analizohen hollësisht, rrezikojnë të kenë impakt negativ në ekonomi. Për këtë arsye, qëllimi i këtij studimi është të paraqesë një vësbtrim të përgjithshëm të rolit të shpenzimeve publike totale dhe sektoriale në rritjen ekonomike. Regresioni linear i ndërtuar, synon të shpjegojë variabilitetin e rritjes ekonomike, nëpërmjet variabilitetit të shpenzimeve qeveritare. Një analizë deskriptive e strukturës së shpenzimeve do të interpretojë përfundimet, duke i trajtuar shpenzimet si në aspektin e madhësisë, ashtu edhe në atë të efeciencës.*

Fjalë kyç: *Shpenzimet qeveritare produktive, Rritja ekonomike, Model empirik, Ekonomia informale, Korrupsion*

Abstract: *The objective of this study is to apply the productive and unproductive government expenditures theory to an empirical model. During the last several years, Albania has experienced a considerable economic slowdown, as well as a below-potential economic growth. The high level of public debt has forced the government to undertake consolidating fiscal policies. As fiscal policies are changed and reformed, it is probable that the structure of government spending will change. Our predicament now becomes the fact that such changes,*

¹ Universiteti Europian i Tiranës, E-mail: sarahafizi@gmail.com

if not properly and closely analyzed, could have a detriment effect on the economy. Thus, the purpose of this study is to present an overview of the role of total and sector-based government expenditures on economic growth. The linear regression presented here aims to explain the variance of economic growth through the variance of government expenditures. A descriptive analysis will then interpret the results considering the size and yield of the expenditures.

Keywords: *Productive government expenditures, Economic growth, Empirical model, Informal Economy, Corruption*

1. Hyrje

Recesioni botëror dhe kriza financiare e viteve 2008-2009, e kanë përqendruar vëmendjen edhe më shumë tek politikat publike dhe paketat e stimulimit fiskal. Ekonomistët modernë kanë filluar të analizojnë efektet dhe efeciencën e politikave publike. Studime të shumta janë fokusuar tek shpenzimet qeveritare dhe aftësia e tyre për të ndikuar në nivelin e prodhimit, nivelin dhe shpërndarjen e të ardhurave, si dhe nivelin e punësimit. Sipas pikëpamjes keynesianiste, qeveria mund të ndryshojë ecurinë e një ekonomie në rënie, duke huazuar para nga sektori privat dhe, duke ia rikthyer më pas paratë këtij sektori, nëpërmjet programeve të shpenzimeve. Ka gjasa që nivele të larta të konsumit publik të rrisin punësimin, përfitueshmërinë dhe investimet, nëpërmjet një efekti shumëfishues në kërkesën agregate.

Kështu, shpenzimet qeveritare mund të kontribuojnë pozitivisht në rritjen ekonomike. Rritja e shpenzimeve qeveritare bëhet duke u bazuar pikërisht tek efekti multiplikues që kanë ato në ekonomi. Por, modelet endogjene të rritjes parashikojnë se vetëm shpenzimet publike produktive do të kenë ndikim në rritjen ekonomike. Gjetjet e studimeve të ndryshme empirike kanë treguar, se lloje të ndryshme të shpenzimeve qeveritare kanë impakte të ndryshme në rritjen ekonomike. Ekonomistë të shumtë kanë aplikuar modele statistikore dhe empirike për të paraqitur efektet e shpenzimeve qeveritare. Aplikimi i modeleve ekonometrike në vende të ndryshme dhe periudha kohore të ndryshme, kanë paraqitur përfundime të ndryshme dhe shpesh të kundërta me njëra-tjetrën. Teoria, së bashku me studimet empirike lënë të kuptohet se rialokimi i buxhetit të shtetit ndërmjet sektorëve të ekonomisë mund të përmirësojë efeciencën e shpenzimeve qeveritare. Por, cila është shpërndarja më eficiente e fondeve publike për një ekonomi?

Struktura e shpenzimeve qeveritare varion nga shteti në shtet, bazuar në specifikat ekonomike, politike dhe sociale të çdo vendi. Reflektimet mbi përfundimet e ndryshme të paraqitura nga literatura ekonomike, krijuan dëshirën për të implementuar teoritë e shpenzimeve produktive në një model statistikor për rastin e Shqipërisë duke ngritur kështu pyetjen bazë kërkimore të këtij punimi: “Cili është roli i shpenzimeve qeveritare në rritjen ekonomike?”

Modelet endogjene të rritjes bëjnë dallimin midis shpenzimeve qeveritare produktive, të cilat kanë impakt pozitiv në rritjen ekonomike dhe atyre jo produktive, të cilat kanë impakt negativ. Nisur nga kjo teori një pyetje tjetër që synohet t’i kthehet përgjigje nëpërmjet këtij punimi është: “Çfarë ndikimi kanë shpenzimet publike sektoriale në rritjen ekonomike të Shqipërisë?”

Për t’iu përgjigjur këtyre pyetje, është vendosur të ndërtohet një regresion linear, i cili do të studiojë variabilitetin e rritjes ekonomike të shpjeguar nga variabiliteti i shpenzimeve qeveritare. Pavarësisht përfundimeve mikse të literaturës, disa shpenzime publike pranohen gjerësisht të kenë impakt pozitiv në ekonomi; të tilla janë investimet për zhvillimin e kapitalit

human në arsim dhe shëndetësi, shpenzime infrastrukturore, veçanërisht, transport dhe telekomunikacion dhe shpenzimet agrare. Ky model synon të tregojë ndikimin e shpenzimeve qeveritare produktive në ekonominë shqiptare. A janë këto shpenzime, gjithashtu, produktive edhe në Shqipëri? Nisur nga teoria dhe literatura, ajo çfarë pritet të vërtetohet nëpërmjet këtij punimi është: “Ekziston një korrelacion pozitiv midis miksit të shpenzimeve publike dhe rritjes ekonomike të Shqipërisë”.

Qëllimi i këtij punimi është të studiojë dhe analizojë shpërndarjen e shpenzimeve qeveritare dhe ndikimin e secilit përbërës në rritjen ekonomike. Shqipëria po ndjek politika fiskale konsoliduese, të cilat mund të çojnë në ndryshimin e strukturës së shpenzimeve qeveritare. Shpesh politikat fiskale shtrënguese nënkuptojnë uljen e shpenzimeve publike. Në këto raste, qeveria duhet të ndër marrë vendime për kufizimin dhe reduktimin e konsumit dhe të investimit publik. Por, cilët komponentë të shpenzimeve qeveritare duhet të priten? Në cilët sektorë dhe projekte duhet të investojë qeveria dhe nga cilat projekte mund të heqë dorë pa cenuar edhe më tepër stabilitetin ekonomik?

Përgjigja varet nga kontributi që ka secili përbërës i shpenzimeve në rritjen ekonomike dhe ky kontribut ndryshon nga njeri vend në tjetrin.

2. Rishikim i literaturës

Debati mbi shpenzimet qeveritare, nëse shteti duhet të ndërhyjë për të bërë rishpërndarjen e të ardhurave apo duhet të ketë prani minimaliste, ka qenë në qendër të betejave ekonomike të 100 viteve të fundit. Shkolla të ndryshme, kanë debatuar mbi efektivitetin e shpenzimeve publike dhe ndikimin në rritjen ekonomike. Studime të ndryshme thonë se, ndërkohë që në ekonominë industriale, shpenzimet qeveritare janë aciklile, në ekonominë në zhvillim ato janë prociklike (shpenzimet rriten gjatë zgjerimit ekonomik dhe bien gjatë recesionit). Riascos dhe Veigh (2003) kanë treguar, se marrëdhënia midis shpenzimeve publike dhe rritjes ekonomike në vendet me tregje të zhvilluara të kapitaleve, është zero. Ndërkohë për vendet në zhvillim, të cilat kanë akses vetëm në borxhin pa risk, ata kanë treguar, se korrelacioni midis shpenzimeve dhe rritjes është mbi 0,7, duke na sugjeruar se mungesa e larmishmërisë së aseteve financiare është faktor në zgjedhjen e politikës fiskale në këto ekonomi. Talvi dhe Veigh (2000) në një studim me 36 vende në zhvillim gjatë viteve 1970-1994 raportuan, se korrelacioni midis komponentëve ciklikë të shpenzimeve qeveritare dhe rritjes ekonomike ishte 0,53, krahasuar me afërsisht 0 për vendet e G-7. Po ashtu, edhe gjetjet e Braun (2001) mbështesin këtë fenomen. Sipas analizës ekonometrike të tij, në vendet e OECD, rritja e shpenzimeve publike me 1 pikë përqindje, ul raportin e shpenzimeve qeveritare ndaj PBB-së me 0,37 pikë përqindje, ndërkohë që në vendet në zhvillim, ky raport mbetet i pandryshuar. Pra, shpenzimet qeveritare lëvizin në të njëjtin drejtim dhe me të njëjtën masë me output-in e ekonomisë. Në ekonomi, shpenzimet qeveritare klasifikohen në shpenzime zhvilluese dhe jo zhvilluese, dhe është homologia moderne e diferencimit që bënin ekonomistët klasikë, midis shpenzimeve produktive dhe jo-produktive. Shpenzimet, të cilat promovojnë rritjen ekonomike, quhen shpenzime produktive ose zhvilluese. Robert Barro është makroekonomisti, i cili ka dhënë kontributin kryesor në këtë temë. Punimet tij janë fokusuar në rritjen ekonomike dhe kanë për qëllim të evidentojnë faktorët përcaktues të saj. Analiza e tij sugjeron, se lloje të ndryshme të shpenzimeve publike mund të kenë ndikime të ndryshme në rritje. Landau (1983), duke përdorur të dhëna panel-data me 104 shtete, tregoi një lidhje negative midis konsumit publik, e shprehur në përqindje të PBB-së dhe rritjes ekonomike për frymë.

Teoria i klasifikon qartë shpenzimet qeveritare në shpenzime produktive dhe jo produktive. Përgjithësisht, shpenzimet në projektet e ujitjes, masat e kontrollit të përmbytjeve, shpenzimet në transport dhe komunikim, si dhe në formimin e kapitalit të sektorëve bujqësore dhe industrialë, janë cilësuar si shpenzimeve zhvilluese. E thënë ndryshe, të gjitha investimet publike në sektorë të ndryshëm të ekonomisë do të kenë një impakt direkt pozitiv në rritjen ekonomike. Megjithatë, testimi i teorisë nëpërmjet analizave empirike nuk ka dhënë evidenca po aq të qarta. Studimet mbi ndikimin e shpenzimeve qeveritare në rritjen ekonomike të aplikuar, në vende të ndryshme dhe kohë të ndryshme, kanë paraqitur përfundime jo të njëjta.

Easterly dhe Rebelo (1993) dhe Canning dhe Pedroni (2004) kanë gjetur evidenca, mbi lidhjen e rritjes afatgjatë me investimet publike në infrastrukturë. Nga ana tjetër, gjetjet e studimeve të tjera, si Devarajan et al. (1996) Patricia dhe Izuchukwu (2013) dhe Christie dhe Rioja (2012), kanë paraqitur një relacion negativ midis rritjes së investimeve publike në infrastrukturë dhe rritjes ekonomike. Përgjithësisht, shpenzimet të cilat zhvillojnë dhe promovojnë kapitalin human, cilësohen dhe pranohen gjerësisht si shpenzime produktive.

3. Rasti i Shqipërisë

Shqipëria arriti të menaxhojë valët e para të krizës financiare globale të 2008-s, por, së fundi efektet e saj kanë ushtruar presion mbi ekonominë shqiptare, duke rezultuar në një ngadalësim të konsiderueshëm ekonomik dhe në një rritje ekonomike nën potencial. Kohët e fundit, Shqipëria po përjeton një përkeqësim të përgjithshëm të treguesve kryesore makroekonomikë. Gjatë këtyre viteve, rritja reale e PBB-së ka rënë nga 7.5% në 2008, në 1.45% në 2014 (Raporti vjetor 2014). Norma mesatare vjetore e inflacionit rezultoi të jetë 1.6%, duke mbetur poshtë objektivit prej 3% të Bankës së Shqipërisë (Raporti vjetor 2014). Vendi po përballlet me sfida të vazhdueshme edhe nga rritja e borxhit publik, duke tejkaluar kufirin e mëparshëm ligjor prej 60% të PBB-së në vitin 2011 dhe duke arritur nivelin 71% në vitin 2014. Niveli i lartë i borxhit publik nuk lë vend për politika fiskale lehtësuese. Kjo ka bërë që gjatë vitit 2014, të ndiqet një politikë fiskale me natyrë konsoliduese.

Nën këto kushte, më 28 shkurt 2014, Shqipëria iu rikthye marrëveshjes me Fondin Monetar Ndërkombëtar dhe politikave të axhustimit strukturor me qëllimin kryesor për të ulur borxhin publik. Ky është programi i shtatë me FMN-në, që nga rënia e komunizmit në vitin 1990-të. Marrëveshja synon mbështetjen e konsolidimit fiskal afatmesëm, lehtësimin e rreziqeve lidhur me borxhin e lartë dhe rregullimin e ekonomisë në periudhën afatshkurtër. Objektivi është ndjekja e politikave fiskale konsoliduese për të ulur borxhin e përgjithshëm, por, njëkohësisht, konsolidimi nuk duhet të jetë aq i fortë sa të ndikojë negativisht ekonominë, e cila tashmë është e dobët. Në këto kushte, politikat publike në Shqipëri po riformohen me qëllimin për të rritur eficiencën e shpenzimeve qeveritare dhe të mbledhjes së të ardhurave. Objektivi për uljen e borxhit publik dhe politikat konsoliduese, rrezikojnë të ndryshojnë strukturën e ekonomisë dhe të frenojnë rritjen ekonomike nëse nuk janë efeciente. Fan dhe Rao (2006) shprehet, se për shumë ekonomi në zhvillim, ka gjasa që reforma dhe ndryshime të tilla të buxhetit, të ndikojnë dhe të ndryshojnë strukturën e shpenzimeve qeveritare. Por, si do të ndikojnë këto ndryshime në rritjen ekonomike?

Politikat e shpenzimeve publike jo gjithmonë përputhen me projektet më efeciente për rritjen ekonomike, duke i bërë disa lloje shpenzimesh jo produktive. Në lidhje me këtë Barro (2009) shprehet, se paketat e stimulimit fiskal shpesh përfshijnë shpenzime publike të larta nisur nga parashikimet (ose shpresat), se multiplikatori i shpenzimeve qeveritare do të jetë më i madh se një. Si përgjigje ndaj krizës financiare dhe ndikimit mbi ekonominë, qeveritë zmadhuan shpenzimet publike për të

stimuluar rritjen ekonomike. Megjithatë, në praktikë, jo të gjitha shpenzimet kanë të njëjtin ndikim multiplikues. Disa shpenzime jo produktive çojnë në një faktor shumëfishues më të vogël se 1, i cili ndikon negativisht në rritje. Nisur nga teoritë e ndryshme për shpenzimet publike, qeveritë duhet të marrin vendime mbi madhësinë dhe përbërjen e politikave të shpenzimeve. Sipas Raportit Vjetor të Bankës së Shqipërisë, madhësia e sektorit publik, e shprehur si raport i shpenzimeve totale ndaj PBB-së, u vlerësua në rreth 31% në fund të vitit 2014, nga 28.9% të shënuar një vit më parë. Strategjia fiskale e qeverisë shqiptare ka qenë ajo e ruajtjes së një qeverie relativisht të vogël, me një mesare prej 30% të PBB-së. Shqipëria ka nivelin e shpenzimeve buxhetore ndaj PBB-së më të ulët në rajon: Greqia (50.4%) e ndjekur nga Bosnja dhe Hercegovina (50%), Mali i Zi (47%), Serbia (44%), Kroacia (42%), Turqia (37%), Maqedonia (33%) (Opedn Data Albania). Megjithatë, vendet me model rritje të madhe, si: Korea, Tajlanda, Irlanda etj., karakterizohen nga qeveri të vogla dhe niveli i tyre i shpenzimeve është më i ulët se ai i Shqipërisë. Në fakt, disa nga vendet me rritje më të shpejtë që kanë periudha të zgjatura të rritjes si Shqipëria, kanë qenë në gjendje të arrijnë atë me një koeficient të shpenzimeve në raport me PBB, në nivelin 30 për qind ose me më pak.

Sipas testit ekonometrik i zhvilluar me 38 vende nga Moubayed (2006), për t'iu përgjigjur pyetjes se cila është madhësia e duhur e një qeverie, ka rezultuar se nivelet aktuale të shpenzimeve në Shqipëri, në raport me PBB-në, janë më se të mjaftueshme për të pasur një sektor publik efektiv, dhe për të ruajtur nivelet ekzistuese të rritjes. Megjithatë, rezultatet e këtij studimi mbi efeciencën e sektorit publik tregojnë, se Shqipëria mund të përdorë afërsisht 70 për qind më pak burime për të arritur të njëjtat rezultate, nëse do të ishte plotësisht efeciente. Pra, qeveria mund të arrijë të njëjtat rezultate, duke përdorur më pak burime.

4. Modeli statistikor

Nisur nga kuadri teorik i mësipërm, mbi shpenzimet qeveritare dhe ndikimin e tyre në rritjen ekonomike, ajo çfarë pritet të rezultojë nga analiza e këtij regresioni është, se shpenzimet e cilësuar si produktive do të kenë marrëdhënie të rëndësishme pozitive në rritjen ekonomike të Shqipërisë, ndërsa shpenzimet e cilësuar si jo produktive do të kenë një ndikim të vogël, ose nuk do të paraqesin një marrëdhënie statistikiisht të rëndësishme. Pra, hipoteza e ngritur në lidhje me këto variabëlë është: Shpenzimet produktive (për arsim, shëndetësi, bujqësi dhe transport e komunikim) kanë ndikim pozitiv në rritjen ekonomike të Shqipërisë, ndërsa, midis shpenzimeve jo produktive (për mbrojtje) dhe rritjes ekonomike ka një marrëdhënie të vogël ose statistikiisht të parëndësishme.

Metoda statistikore, që është përdorur është ajo i regresit linear të shumëfishtë, specifikat e të cilit janë paraqitur në fillim të këtij punimi. Nëpërmjet kësaj metode synohet të shpjegohet ndryshueshmëria e rritjes ekonomike, i cili përfaqëson variabilin e varur, nëpërmjet variabileve të pavarur të mësipërm. Meqenëse të gjitha ndryshoret janë të paraqitura në formë raporti, modeli i regresit linear i formës level-level është kthyer në formën log-log, nëpërmjet logaritmit për të interpretuar ndryshimet në nivel përqindjeje. Rezultatet e të dhënave empirike të asociuara me këtë regresion, paraqiten si më poshtë:

Method: Least Squares				
Date: 08/31/15 Time: 19:40				
Sample (adjusted): 1989 2013				
Included observations: 25 after adjustments				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.

LX1	2.799978	1.321886	2.118169	0.0492
LX2	0.583999	0.599604	0.973975	0.3437
LX3	0.425052	0.608159	0.698915	0.4941
LX4	1.429938	2.317050	3.206637	0.0052
LX5	-0.149945	0.982288	-0.152649	0.8805
LX6	1.371886	0.320694	4.277870	0.0005
LX7	-0.050711	0.183476	-0.276388	0.7856
C	-28.29702	6.938217	-4.078428	0.0008
R-squared	0.892185	Mean dependent var		1.915363
Adjusted R-squared	0.847790	S.D. dependent var		0.671697
S.E. of regression	0.262056	Akaike info criterion		0.413822
Sum squared resid	1.167449	Schwarz criterion		0.803862
Log likelihood	2.827223	Hannan-Quinn criter.		0.522003
F-statistic	20.09675	Durbin-Watson stat		2.625406
Prob(F-statistic)	0.000000			

Burimi: Analiza në E-views e autorit

Variabiliteti i shpenzimeve qeveritare shpjegohet në masën 84.8% nga variabiliteti i shpenzimeve qeveritare të përzgjedhura (shih Adjusted R-squared). Daljet në E-views tregojnë, se modeli ekziston në tërësinë e tij dhe se ka një shpjegueshmëri mjaft të lartë. Analiza e rëndësisë së parametrave, me një nivel besueshmërie 95%, tregon se vetëm variabilet e shpenzimeve qeveritare totale, shpenzimet në edukim dhe shpenzime në bujqësi (variabli i parë i katërt dhe i gjashtë) kanë një lidhje korelative statistikisht domethënëse me variabilin e rritjes ekonomike. Variabilet e tjerë nuk paraqesin rëndësi statistikore për studimin tonë. Shohim se koeficientet e regresit të variablëve të rëndësishëm kanë shenjë pozitive, çka do të thotë, se ndryshueshmëria e tyre ka ndikimi pozitiv në ndryshueshmërinë e rritjes ekonomike.

Duke mbajtur konstant të gjithë koeficientet e tjerë, një për qind rritje e variabilin të shpenzimeve qeveritare totale do të rezultojë në një rritje prej 2.8 për qind të rritjes ekonomike. Duke mbajtur konstant të gjithë koeficientet e tjerë, një për qind rritje e shpenzimeve qeveritare në arsim, do të rezultojë në rritje prej 1.4 për qind të rritjes ekonomike. Dhe, së fundi, duke mbajtur të pandryshuar koeficientet e tjerë, një rritje prej një për qind e shpenzimeve publike në bujqësi, pylltari etj., do të rezultojë në një rritje prej 1.4 për qind të rritjes ekonomike. Ashtu siç pritej, edhe shpenzimet për mbrojtjen, të cilat konsiderohen si shpenzime jo zhvilluese, rezultuan të kishin një marrëdhënie jo të rëndësishme me rritjen ekonomike.

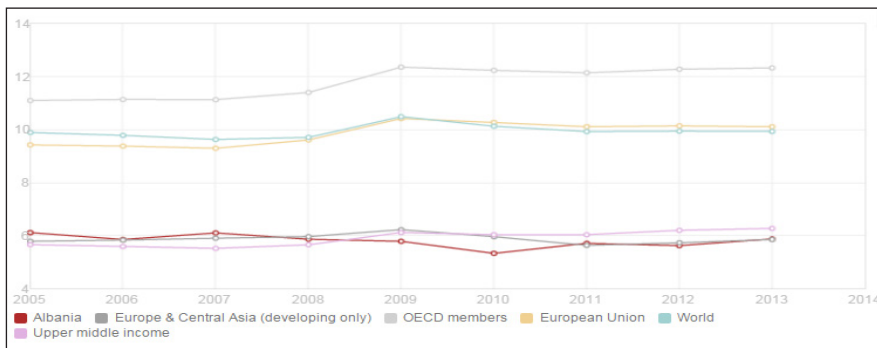
Implementimi i modelit të regresionit linear dhe analiza e tij, rezultoi në përfundime pjesërisht të pritshme dhe që vërtetoi hipotezën e ngritur dhe pjesërisht befasuese, duke hedhur poshtë hipotezën. Këto rezultate janë koherente me kuadrin teorik të mësipërm dhe rezultatet e studimeve të tjera empirike, të ngjashme. Ndryshimet në shpenzimet publike sjellin ndryshime në të njëjtin drejtim të rritjes ekonomike. Duke qenë Shqipëria një vend i vogël në zhvillim dhe me treg të kapitaleve tërësisht të pazhvilluar, koeficienti i shpenzimeve totale është mjaft i lartë, çka vërteton, se mungesa e larmishmërisë së aseteve financiare është faktor në zgjedhjen e politikës fiskale në këto ekonomi. Ky koeficient tregon rëndësinë që kanë përbërja dhe shpërndarja e shpenzimeve publike, në progresin ekonomik të Shqipërisë. Në një

periudhë të reformimit të politikave fiskale, kryesisht me qëllimin e uljes të nivelit të lartë të borxhit publik, njohja dhe dallimi midis shpenzimeve zhvilluese dhe atyre jo zhvilluese janë të domosdoshme për një strukturë sa më efeciente të shpenzimeve.

5. Investimet në kapitalin human

Kapitali human është një nga faktorët kyç i prodhimit në çdo vend, veçanërisht, i ekonomive në zhvillim. Një rritje dhe zhvillim i qëndrueshëm ekonomik kërkon një popullsi të shëndetshme. Punëtorët, të cilët janë më të aftë fizikisht dhe mendërisht, priten që të kontribuojnë më shumë në prodhim, sesa individët e sëmurë, duke rritur nivelin e produktivitetit dhe duke dhënë një impakt pozitiv mbi rritjen ekonomike. Kur një person është i shëndetshëm, prishmëria e jetëgjatësisë është më e lartë dhe kjo promovon kursimet dhe investimet individuale të tyre, në sektorë të tjerë të ekonomisë. Rritja e normës së individëve jo të shëndetshëm në një komunitet rrit humbjen e forcës punëtore, duke ulur produktivitetin në shtetet në zhvillim, rritja ekonomike e të cilave është e bazuar tek puna. Kjo krijon një impakt negativ dhe humbje më të mëdha në fuqinë prodhuese të shteteve në zhvillim, sesa në shtetet e zhvilluara (Kurt 2015). Sipas Christie dhe Rioja (2012), një rialokim midis vetë investimeve publike, - duke u zhvendosur nga infrastruktura drejt formimit të kapitalit njerëzor, - mund të rezultojë në rritje të konsiderueshme. Kështu, shpenzimet qeveritare në shëndetësi, në vendin tonë, ngelen shumë të rëndësishme, pasi Shqipëria është një shtet në zhvillim. Në përgjithësi, në Shqipëri, shpenzimet totale në shëndetësi si raport i PBB-së, janë të përafërta me shpenzimet totale të shteteve të rajonit dhe grupit të shteteve me të njëjtin nivel të ardhurash. Kjo mund të shihet edhe nga grafiku 1. Në vitet 2005-2009, shpenzimet totale në shëndetësi kanë qenë më të larta se këto shtete, ndërsa në vitet 2009-2013 kanë qenë më të ulëta. Megjithatë, këto shpenzime janë shumë herë më të vogla sesa mesatarja botërore e OECD-së apo e Bashkimit European.

GRAFIKU 1: SHPENZIMET TOTALE NË SHËNDETËSI (% E PBB-SË)

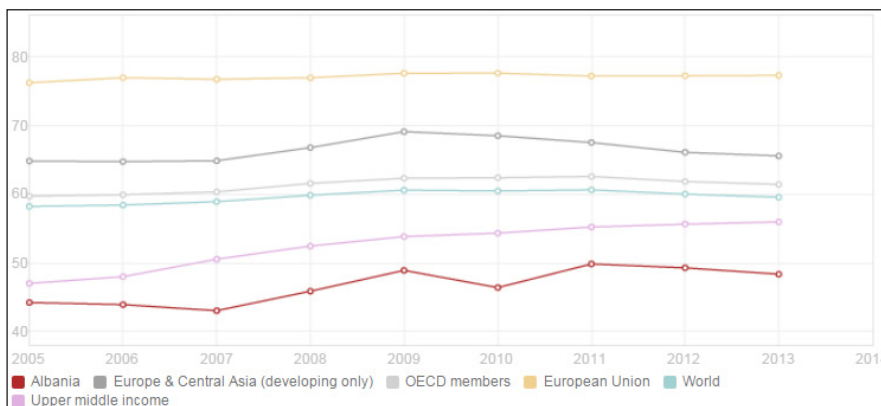

Studimet tregojnë, se niveli i shpenzimeve totale shëndetësore për frymë është në përputhje me jetëgjatësinë mesatare të Shqipërisë (Moubayed 2006). Por, nga cilët përballohet barra e shpenzimeve shëndetësore?

Për sa i përket shpenzimeve publike në shëndetësi, ato përbëjnë një pjesë shumë të ulët të shpenzimeve totale, krahasuar me vendet e mësipërme. Grafiku 2 tregon, se gjatë gjithë periudhës në studim, shpenzimet qeveritare kanë qenë më pak sesa gjysma e shpenzimeve totale në këtë

sektor. Kjo tregon, se shpenzimet shëndetësore në Shqipëri ndahen pothuajse gjysmë për gjysmë midis shpenzimeve private dhe atyre publike. Ky raport është shumë herë më i vogël se në të gjitha shtetet e tjera të marra në shqyrtim, madje edhe më i vogël se mesatarja botërore. Ndërkohë që grafiku 1 tregoi, se shpenzimet totale në shëndetësi të Shqipërisë nuk kishin shumë diferencë me shpenzimet e vendeve të rajonit dhe vendet më të njëjtin nivel të ardhurash, grafiku 5 tregon se shpenzimet publike në këtë sektor janë më ulëta krahasuar me të njëjtat shtete. Diferencat janë akoma më të mëdha, kur ky raport krahasohet me vendet e OECD dhe të Bashkimit Europian.

GRAFIKU 2: SHPENZIMET PUBLIKE NË SHËNDETËSI
(% E SHPENZIMEVE TOTALE NË SHËNDETËSI)

Burimi: Banka Botërore

Këto dy raporte tregojnë, se pjesa më e madhe e shpenzimeve shëndetësore përballohet privatisht nga individët. Nevoja për shërbime shëndetësore përballohen nga vetë familjarët, duke thelluar edhe më shumë varfërinë e atyre që kanë të ardhura të kufizuara. Studimi i varfërisë i vitit 2003 (Banka Botërore 2003) tregon, se rreth një e katërta e shqiptarëve i kanë të ardhurat për frymë nën nivelin e varfërisë dhe se të ardhurat për frymë për afërsisht 34% të popullsisë bien nën nivelin e varfërisë, pasi t'u jenë hequr nga të ardhurat e tyre, shpenzimet për shëndetin. Kur familjet me të ardhura të ulëta detyrohen t'i nënshtrohen shtrimit në spital, shoku i të ardhurave është katastrofik, sepse pagesa mesatare për spitalin arrin deri në katër herë më shumë sesa të ardhurat për frymë të kuintalit, me nivelin më të ulët të shpenzimeve (Moubayed 2006). Niveli i ulët i shërbimeve publike qoftë në sasi, ashtu edhe në cilësi ndikojnë jo vetëm në varfërimin ekonomik të individëve, por edhe atë shëndetësor. Pamundësia për të përballuar kostot spitalore apo ambulatorike nga familjet e varfra, përkeqëson situatën shëndetësore të tyre, duke ndikuar rrjedhimisht në produktivitetin edhe në aftësinë për të punuar. Gjithashtu, këto rezultate sjellin ulje të moshës së vdekshmërisë dhe, sigurisht, që të gjitha këto kanë një ndikim negativ në ekonomi në tërësi. Rezultatet e modelit treguan një relacion jo domethënës, midis shpenzimeve publike në shëndetësi dhe rritjes ekonomike. Shifrat tregojnë, se niveli shëndetësor në Shqipëri është në përputhje me shpenzimet totale në këtë sektor, por niveli i shpenzimeve publike është i ulët. Ky mund të jetë një shpjegim për marrëdhënien e parëndësishme që rezulton nga modeli statistikor.

Përpara se të bëhet financimi i sektorëve të veçantë të ekonomisë është e rëndësishme, që pushteti qendror të njohë ato projekte, të cilat do të përkthehen në një rritje ekonomike

në të ardhmen. Nisur nga rezultatet e mësipërme të modelit tonë shohim, se shpenzimet në arsim kanë ndikim pozitiv shumë të lartë në ndryshueshmërinë e variabilit tonë të varur. Një koeficient 1.4 do të thotë, se një rritje prej 1% të shpenzimeve për edukim, kur të gjithë faktorët e tjerë mbahen të pandryshuar, do të çojë në rritje të normës së rritjes prej 1.4%. Një studim i bërë nga Sala-i-Martin etj. (2004) me një kampion prej 88 shtetesh, tregon se gjatë periudhës 1960-1996, arsimi ishte variabili që kishte influencë më të madhe në rritjen ekonomike. Ekonomistët kanë besuar për një kohë shumë të gjatë, se investimi në edukimin e kapitalit human, është një burim i rëndësishëm i rritjes ekonomike. Shumë studime ekonometrike kanë treguar, se niveli i arsimit i individëve influencon të ardhurat që ata gjenerojnë gjatë jetës. Duke e parë këtë në një aspekt më të gjerë, ashtu si individët më të arsimuar fitojnë më shumë, edhe shtetet “më të arsimuara” kanë produktivitet dhe të ardhura më të larta.

Në përgjithësi, vlerësimi i edukimit të popullsisë bëhet në dy aspekte, në atë sasior dhe cilësor. Matja më e zakonshme e arsimit të individëve bëhet nëpërmjet mesatares së viteve të shkollimit, aksesit që kanë nxënësit/studentët në institucionet arsimore dhe norma e regjistrimit të popullsisë në të gjitha nivelet e arsimit. Këto parametra përdoren më pas si shpjegues në modelet regresive të rritjes ekonomike. Me kalimin e kohës u bë e nevojshme të kishte një tregues të ri të edukimit të popullsisë. Edukimi duhet parë më tepër në aspektin cilësor, sesa sasior. “Sasia” e shkollës që bën një individ gjatë gjithë jetës nuk është tregues i drejtë për të testuar dijen e dikujt. Është e qartë, se një student mesatar në një vend të varfër gjatë një viti, nuk fiton të njëjtën sasi dhe cilësi njohurie, si një student mesatar në një vend të zhvilluar e të pasur. Gjithashtu, aftësitë dhe njohuritë nuk fitohen vetëm nëpërmjet shkollimit. Faktorë të tjerë, si familja dhe shoqëria kanë një influencë të madhe në edukimin e individëve. Për këtë arsye analizave të rritjes u janë shtuar edhe variabëlë, të cilat tregojnë cilësinë e edukimit. Sipas Hanushek dhe Wosmann (2007), shtimi i treguesit të cilësisë së edukimit, një modeli ekzistues me vetëm të ardhurat fillestare dhe vitet e shkollës, e rrit shpjegueshmërinë e rritjes ekonomike nga 25% në 73%. Studimi tregon, se ekziston një marrëdhënie statistikisht domethënëse midis sasisë së shkollës dhe rritjes ekonomike. Por ky asociim kthehet në jo domethënëse, madje reduktohet pothuajse në zero, kur cilësia e edukimit përfshihet në model (Hanushek dhe Wosmann 2007).

Arsimi tetëvjeçar, i cili në Shqipëri është i detyrueshëm për të gjithë, dhe arsimi i mesëm është pothuajse universal. Sipas shifrave të vitit 2012, përfshirja në arsim sipas grupmoshave në Shqipëri, është i krahasueshëm edhe me vendet e zhvilluara (INSTAT). Për sa i përket arsimit të lartë shohim, se frekuentimi është më i ulët krahasuar me disa nga vendet e zhvilluara, por, megjithatë, mjaft i përafërt me vendet e tjera. Problematika kryesore lidhet me mundësitë e pabarabarta për akses në shkollë midis fëmijëve dhe të rinjve të familjeve më të varfra, krahasuar me familjet më të pasura. Pjesa më e varfër e shoqërisë ka edukim më të ulët, krahasuar me pjesën më të pasur, duke limituar qasjen e këtyre grupeve në mundësitë që ofron ekonomia edhe në asetet potenciale të saj (World Bank 2014, fq 4).

Për sa i përket cilësisë së arsimit në Shqipëri, ajo nuk plotëson nevoja e tregut. Një nga testet më të njohura për vlerësimin e cilësisë së arsimit është testi i OECD, Programme for International Student Assessment (PISA), i zhvilluar në 65 shtete. Ky test është zhvilluar edhe në Shqipëri në vitet 2000, 2009 dhe 2012. Në vitin 2012, Shqipëria arriti rezultatet më të ulëta se mesatarja në të tre testimet: lexim, matematikë dhe njohuri në lëndë shkencore (PISA 2012)

Përqindja e performancave të dobëta në Shqipëri është ndër më të lartat, 60.7% në matematikë, 52% në lexim dhe 53.1% në njohuri shkencore.

Për më tepër në një anketim të zhvilluar nga Banka Botërore dhe BERZH, mbi Klimën e Biznesit dhe Performancën e Ndërmarrjeve ka rezultuar, se arsimi i punonjësve përbën një nga

problemet e aktivitetit të ndërmarrjeve. Në vitin 2005, rreth 40 për qind e firmave shqiptare janë shprehur, se aftësitë dhe edukimi i punonjësve nuk është pengesë për zhvillimin e aktivitetit, ndërsa në vitin 2008 ky raport ra në vetëm 27 për qind. Por, në këtë vit, mungesa e aftësive dhe arsimimit të duhur të punonjësve u listua në vend të tretë ndër problematikat më të mëdha të ndërmarrjes, në krahasim me listimin në vendin e nëntë, për vitin 2005 (BEEPS 2008).

Nisur nga të gjitha këto rezultate të arritura nga studimet e kryera, kuptohet se investimet publike në arsim janë të një rëndësie të veçantë për rritjen ekonomike, por, edhe për zhvillimin ekonomiko-social. Qeveritë zakonisht kanë përfshirje të fortë dhe të drejtpërdrejtë në financimin dhe ofrimin e niveleve të ndryshme shkollore. Për këtë arsye, politikat publike në këtë sektor janë shumë të rëndësishme pasi kanë ndikim të madh në akumulimin e kapitalit human të një shteti.

Shpenzimet e Shqipërisë për arsim në raport me shpenzimet totale, kanë qenë përgjithësisht të ulëta, gjatë gjithë periudhës të marrë në studim. Në vitin 2005, ky raport ka shënuar nivelin më të lartë prej 11.36 për qind. Në vitet pasuese shpenzimet për arsim kanë pësuar luhatje të vogla, deri sa në vitin 2013 ranë në 9.75 për qind të shpenzimeve totale. Në vitin 2011, shpenzimet në këtë sektor zinin 10.18 për qind të shpenzimeve totale, ndërsa po në këtë vit, mesatarja botërore ishte 13.6 për qind, mesatarja e shteteve në zhvillim të EAQ-së ishte 12.6 për qind, dhe mesatarja e shteteve të OECD-së ishte 12.1 për qind (Banka Botërore). Moubayed (2006) në një analize të bërë mbi shpenzimet publike në arsim, të Shqipërisë, thekson se megjithëse në tërësi sistemi arsimor nuk financohet si duhet, ai është relativisht efikas në përdorimin e inputeve të veta. Përparësi në sistemin arsimor ka pasur zhvillimi i arsimit të detyrueshëm 9-vjeçar. Gjatë dhjetë viteve të fundit, më shumë se gjysma e burimeve publike të sektorit të arsimit kanë shkuar për arsimin e detyrueshëm 9-vjeçar, së bashku me arsimin parashkollor (Ministria e Financave). Konkretisht, në vitin 2008 qeveria reformoi sistemin arsimor të detyrueshëm, duke e zgjatuar atë nga 8 në 9 vite dhe duke shkurtuar arsimin e mesëm në 3 vite. Në këtë mënyrë synohet të rritet niveli i arsimit bazë i popullsisë. Megjithatë, sipas një punimi të Departamentit të Bankës Botërore për Vlerësimin Operacional (OED) në literaturën ekonomike haset gjerësisht teoria, se ekzistojnë eksternatilitete pozitive që rrjedhin nga arsimi fillor, por nuk ka studime empirike, të cilat mbështesin fort dhe qartë këtë teori. Pra, e thënë ndryshe, shpenzimet qeveritare të larta në arsimin bazë 9-vjeçar, në rastin e Shqipërisë si vend në zhvillim, mund të mos kenë impaktin e duhur mbi rritjen ekonomike.

Transport dhe Telekomunikacion

Modeli ekonometrik i ndërtuar tregoi, se shpenzimet publike kapitale dhe ato në sektorin e transportit dhe telekomunikacionit nuk kishin relacion të rëndësishëm me rritjen ekonomike. Por, si ka mundësi që shpenzimet për zhvillimin e infrastrukturës, të pranuar përgjithësisht me ndikim pozitiv në rritjen ekonomike, shpesh nuk japin rezultatet e pritura? Një studim i zhvilluar së fundi nga Alessina dhe Ardagna (2009) mbi politikën fiskale të ndjekur nga shtete anëtare të OECD-së, gjatë viteve 1970 -2007, analizoi se cilat paketa të stimulimit fiskal kanë qenë më të suksesshme në promovimin e rritjes. Rezultatet treguan, se paketat stimuluuese më të suksesshme, kanë qenë historikisht ato të bazuara në uljen e taksës së biznesit dhe të të ardhurave, ndërkohë që paketat fiskale të cilat kishin dështuar ishin pothuajse gjithmonë ato të bazuara mbi rritjen e shpenzimeve qeveritare. Mbi këtë fenomen ekonomisti Gary Becker shprehet:

Rritja e shpenzimeve qeveritare për një infrastrukturë të re, bie ndesh me qëllimin për të zhvilluar infrastrukturën që nevojitet më shumë. Të ndërtosh rrugë dhe shkolla në vende me papunësi të

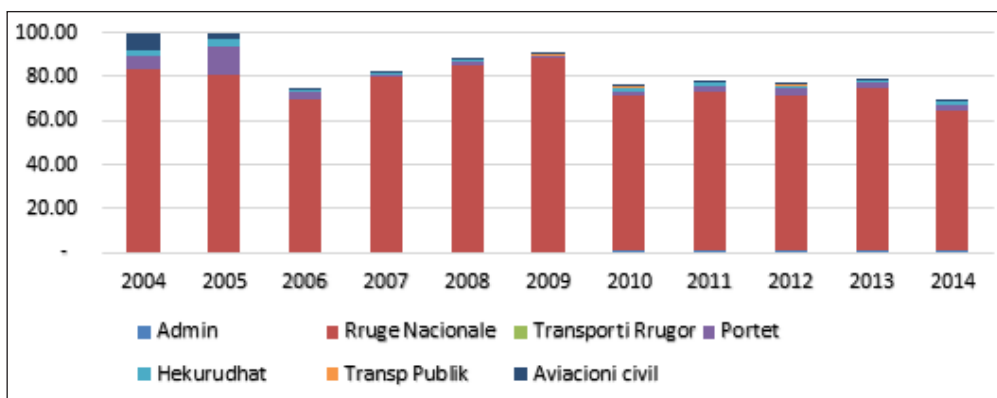
madhe, por me kërkesë të vogël për këto mallra dhe shërbime sjell një vlerë më të vogël sesa po të ndërtoje rrugë dhe shkolla në zona që janë në rritje dhe kanë papunësi të vogël, por kërkesë të madhe për këtë infrastrukturë. (Mankiw 2012 fq-314)

Përgjithësisht, në Shqipëri, investimet kryesore bëhen për ndërtimin e rrugëve dhe vetëm një pjesë e vogël e fondeve shkon për zhvillimin e kapitalit human apo për zhvillimin e sektorit agrar. Nga viti 1998-2008 shpenzimet për transport dhe komunikim kanë zënë mesatarisht 11.08% të shpenzimeve totale, duke kapur nivelet maksimale në vitet 2008 dhe 2009, përkatësisht me 19.6 për qind dhe 20.5 për qind (Ministria e Financave). Këtij sektori i atribuohen më shumë fonde, sesa sektorët e tjerë të marrë në shqyrtim në këtë punim. E megjithatë, nga përfundimet e analizës statistikore, shohim se ndikimi në ekonomi i investimeve në transport, është i parëndësishëm. Një punim nga Devarajan et al. (1996) paraqet të njëjtat përfundime me punimin në fjalë; të gjitha shpenzimet të cilësuara si produktive – transport, arsim, shëndetësi – kishin relacion negativ ose të parëndësishëm me rritjen ekonomike. Një hipotezë e avancuar nga Devarajan et al. (1996) është se shpenzimet produktive mund të kthehen në jo produktive, kur ka sasi të tepërta. A mund të aplikohet kjo teori për rastin e Shqipërisë?

Në vendin tonë bëhen investime të larta për zhvillimin e transportit dhe telekomunikacionit, e megjithatë, analiza tregon një marrëdhënie jo domethënëse mes dy ndryshoreve, shpenzimeve dhe rritjes ekonomike. Mos janë këto investime më të shumta sesa nevojitet?

Personalisht nuk mendoj. Teoria që avancoi nuk ka të bëjë shumë me sasinë e shpenzuar, sesa me alokimin e fondeve në projekte jo efeciente për zhvillimin e sektorit. Pavarësisht investimeve të larta që bëhen në këtë sektor, përsëri Shqipëria vuan nga një nivel i ulët i zhvillimit të rrjetit rrugor. Një shpjegim i propozuar për këtë është shpërndarja e shpenzimeve përbrenda vetë sektorit. Pjesën kryesore të investimeve në transport dhe telekomunikacion e zënë investimet në zhvillimin e infrastrukturës rrugore, veçanërisht të rrugëve nacionale. Nga viti 2004 deri në 2014, mesatarisht 76 për qind e fondeve të këtij sektori, është investuar në rrugët nacionale. Kjo shpërndarje ndër vite mund të shihet edhe nga grafiku 3.

GRAFIKU 3: PËRBËRJA FUNKSIONALE E SHPENZIMEVE NË FUSHËN E TRANSPORTIT, SIPAS LLOJIT: 2004-2014 (% E SHPENZIMEVE TOTALE NË TRANSPORT)

Burimi: Ministria e Financave

Investimi i lartë në rrjetin rrugor është në përputhje, edhe me nevojat e Shqipërisë si një vend i vogël dhe i hapur ndaj tregjeve kryesore europiane. Megjithatë, siç u përmend, investimet

e larta në sektorin e transportit dhe komunikimit, bien në kundërshtim me një rrjet rrugor të pamjaftueshëm qoftë në sasi, ashtu edhe në cilësi. Arsye për këtë mund të jenë shpenzimet e konsiderueshme në ndërtimin e rrugëve, por shpenzime të pamjaftueshme ose pothuajse inekzistente për mirëmbajtjen e tyre (Moubayed 2006). Niveli i ulët i këtyre shpenzimeve rrit koston e rrugëve, duke shpenzuar më tepër në rehabilitimin dhe rikonstruksionin e shpeshtë të tyre. Për më tepër, Kripa dhe Spaho (2013) shprehet, se shpenzimet kapitale duhen kryer në mënyrë të integruar, nuk duhet të ndërtohen vetëm rrugë, por edhe kanalizime, kanale vaditëse, qendra grumbullimi dhe prodhimi të produkteve bujqësore, në kuadër të një planifikimi dhe kontrolli të përgjithshëm të territorit. Investimet duhet të jenë gjithëpërfshirëse dhe pjesë të një projekti më të madh dhe afatgjatë. Përgjithësisht, në Shqipëri gjejmë akse rrugore të përfunduara, por të pjesshme. Sistemi rrugor jo uniform përshpejton udhëtimin në pjesë të caktuara, por e ngadalëson dhe e pengon atë në pjesë të tjera të pa ndërtuara, duke mos dhënë kështu rezultatet që priten nga investimet për zhvillimin e infrastrukturës rrugore. Shpërndarja e fondeve për ndërtime gjithëpërfshirëse në këtë sektor, ka rëndësi të madhe në investimet infrastrukturore të transportit dhe të telekomunikacionit. Fondet për zhvillimin e infrastrukturës hekurudhore dhe të rrugëve lokale, janë tepër të ulëta dhe në rënie nga viti në vit. Rrjeti hekurudhor mund të quhet i falimentuar, duke eliminuar kështu një pjesë të rëndësishme të këtij sektori që jep ndikim pozitiv në lidhjet me tregun europian dhe, si rrjedhojë, një ndikim domethënës tërësor në ekonomi. Mos alokimi i mirë i burimeve në investimet për transport dhe telekomunikacion, nuk jep pengesa zhvilluese vetëm përbrenda sektorit, por edhe në sektorë të tjerë. Mungesa e infrastrukturës eficiente përbën pengesë për zhvillimin e tregtisë, për migrimin e popullsisë nga zonat rurale drejt atyre urbane, për zhvillimin e kapitalit human etj. Një vëzhgim i detajuar mbi varfërinë dhe shkaqet e saj, vëren se pas punësimit dhe nivelit të të ardhurave, pjesa më e madhe e të anketuarve i konsiderojnë problemet e infrastrukturës, si faktorë kryesorë që ndikojnë në standardin e tyre të ulët të jetesës (Moubayed 2006). Eficienca e ulët e sistemit rrugor pengon popullsinë rurale në zhvillimin e tregtisë me zonat urbane duke rritur kostot e transportit dhe të kohës së harxhuar.

Gjithashtu, pamundësia për të lëvizur pengon përdorimin e shërbimeve shëndetësore dhe arsimore. Kjo në vetvete rezulton në pengimin e zhvillimit të kapitalit human, i cili siç e pamë edhe më lart, është shumë i rëndësishëm për rritjen ekonomike të vendit.

Të gjitha këto tregojnë se sa e rëndësishme është të njihet struktura e shpenzimeve qeveritare dhe ndikimi që ka në ekonomi për të bërë një shpërndarje sa më eficiente të burimeve në dispozicion. Megjithatë, nuk ekziston një recetë universale për strukturimin e shpenzimeve qeveritare.

Strategjia më e mirë për financimin publik të sektorëve të ndryshëm të ekonomisë varion nga vendi në vend. Sipas Easterly, Irwin dhe Serven (2007) strategjia e përshtatshme fiskale që duhet të ndjekë një vend, varet nga shteti në shtet, bazuar në faktorë të tillë si niveli i të ardhurave, niveli dhe përbërja e shpenzimeve qeveritare, institucionet fiskale, niveli i borxhit dhe faktorë të tjerë specifikë për çdo shtet. Gjetjet e Christie dhe Rioja (2012) tregojnë, se shpenzimet produktive me borxh shtesë, ulin rritjen ekonomike në afatgjatë. Mbi çështjen e borxhit publik, Patricia dhe Izuchukwu (2013) shprehet, se ka gjasë që rritja e shpenzimeve qeveritare në ekonomitë në zhvillim, mund të mos ketë efektin e pritur pozitiv, për shkak të nivelit të lartë dhe shpesh të paqëndrueshëm të borxhit publik. Siç u përmend edhe në seksionin e mëparshëm, Shqipëria vitet e fundit është karakterizuar nga një raport i lartë Borxh publik/PBB. Një punim nga Kripa dhe Spaho (2013) ka analizuar ndikimin e borxhit publik shqiptar mbi rritjen ekonomike. Sipas gjetjeve të këtij punimi, rritja e Borxhit Publik i përdorur për shpenzime kapitale nuk ndikon në rritjen e ekonomisë së Shqipërisë. Pavarësisht se borxhi

është cilësuar si “i mirë”, në rreth 61% të kohës së analizuar nga Kripa dhe Spaho (2006), shpenzimet kapitale nuk kanë stimuluar rritjen e PBB-së.

Një shpjegim tjetër që mund të avancohet për mosndikimin e shpenzimeve produktive në rritjen ekonomike është edhe afati i marrë në shqyrtim. Siç u theksua në karakteristikat e modelit, rezultatet nuk tregojnë një marrëdhënie afatgjatë. Pavarësisht, se koha minimale që nevojitet që një vepër të ndërtohet apo përfundohet është një vit, në disa projekte kjo kohë është e pamjaftueshme. Për sa i përket investimeve në transport apo në bujqësi, ndikimi në ekonomi mund të jetë shumë i shpejtë nga momenti i përfundimit të projektit. Por, disa projekte kërkojnë më shumë kohë për t’u ndërtuar dhe, si rrjedhim, kërkojnë afat më të gjatë për të dhënë ndikim. Investimet e papërfunduara nuk japin rezultatet e pritura. Nga ana tjetër, disa investime të tjera kërkojnë kohë më të gjatë për të dhënë rezultate. Të tilla janë investimet në kapitalin human, si në arsim dhe shëndetësi. “Frytet” e tyre mund të përfitohen në afatgjatë. Për këtë arsye është shumë i rëndësishëm tempizmi i reformave në këto sektorë të ekonomisë.

6. Sektori agrar dhe zhvillimi rural

Kontributi i sektorit agrar për ekonominë nuk mund të jetë i mbivlerësuar, nëse konsiderohet roli i saj në ndërtimin e një ekonomie të zhvilluar të qëndrueshme. Kjo mund të shihet si në aspektin e potencialit për punësim, ashtu edhe në aspektin e eksporteve dhe ndikimi financiar mbi ekonominë. Fan dhe Saurkar (2006) shprehet, se për vendet në zhvillim, shpenzimet publike në sektorin agrar është një nga instrumentet më të rëndësishme të qeverisë, për promovimin e rritjes ekonomike dhe zbutjen e varfërisë në zonat rurale.

Në Shqipëri, ky sektor është shumë i rëndësishëm, pasi është një burim themelor punësimi dhe të ardhurash duke përfaqësuar 41.5 për qind të të punësuarave dhe duke kontribuar në PBB me 22.7 për qind (Banka Botërore).

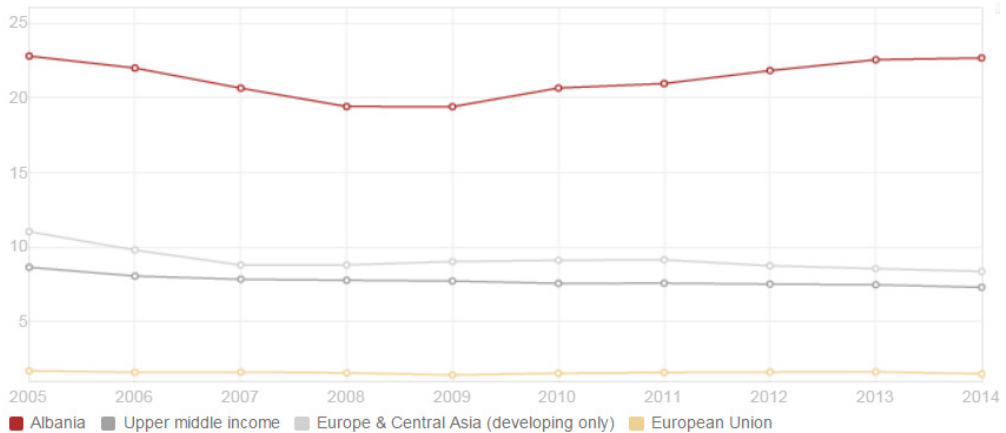
Sipas të dhënave të Bankës Botërore të vitit 2014, rreth 43.6 për qind e popullsisë jeton në zonat rurale. Ky raport është shumë herë më i lartë, krahasuar me ekonomitë e zhvilluara të Bashkimit Europian dhe të OECD-së. Në vendet në zhvillim të rajonit të EAQ-së dhe ato me të njëjtin nivel të ardhurash si Shqipëria, popullsia rurale është më e lartë se vendet e sipërpërmendura, por përsëri më e ulët sesa në Shqipëri. Megjithatë, vitet e fundit rënia e nivelit të popullsisë rurale ka qenë mjaft e lartë. Migrimi i popullsisë, nga zonat rurale në zonat urbane në Shqipëri është bërë me ritme më të shpejta sesa në vendet e tjera, duke rënë nga 52.2 për qind në vitin 2006, në 43.6 për qind në vitin 2014. Ndërsa niveli i popullsisë rurale si raport i popullsisë totale në shtetet e EAQ-së, të Bashkimit Europian dhe të OECD-së ka qenë përgjithësisht i qëndrueshëm gjatë këtyre viteve (Banka Botërore)

Kontributi financiar i sektorit agrar në Shqipëri është më i lartë se në vendet e grupit apo në vendet e zhvilluara të Bashkimit Europian.

Në vitin 2014, vlera e shtuar e sektorit bujqësor, përfshirë këtu pyjësi, peshkim, gjueti etj., ishte 22.7 për qind e PBB-së. Grafiku 4 tregon, se kjo vlerë është shumë herë më e lartë krahasuar me shtetet në zhvillim të EAQ-së, shtetet e Bashkimit Europian apo shtetet me të njëjtin nivel të ardhurash si Shqipëria.

Gjatë vitet 2006-2014, mesatarisht 94.7 për qind e popullsisë rurale, ka akses në burimet e ujit të pijshëm, krahasuar me 82.5 për qind në ekonomitë me të ardhura mesatare të sipërme dhe me 87.4 për qind në ekonomitë në zhvillim të EAQ-së. Megjithatë, Shqipëria është nën nivelin e shteteve të Bashkimit Europian, të cilat, nga viti 2009, 99.7 për qind e popullsisë rurale ka akses në burimet e ujit të pijshëm (Banka Botërore). Pavarësisht se pjesa e popullsisë

GRAFIKU 4: BUJQËSIA, VLERA E SHTUAR (% E PBB-SË)

Burimi: Banka Botërore

rurale me akses në ujën e pijshëm është mjaft e lartë, ky raport ka qenë, pothuajse, konstant gjatë dy dekadave. Duke filluar nga viti 1995 deri në vitin 2008, rreth 94 për qind e popullsisë kishte akses në burimet e ujit të pijshëm. Ky raport, pothuajse nuk ka ndryshuar gjatë gjithë kësaj periudhe. Nga viti 2008, raporti është përmirësuar shumë lehtë, për të arritur në 2014 një raport prej vetëm 1 për qind më të lartë.

Pavarësisht reformave në politikat agrare, që nga viti 1998, shpenzimet qeveritare në projektet e këtij sektori kanë zënë mesatarisht 2.3 për qind të shpenzimeve totale, duke ndjekur një trend zbritës. Në vitin 2013, financimet publike në bujqësi, pyllësi, peshkim etj. zinin vetëm 1.4 për qind të financimeve totale. Sipas raportit të Bankës Botërore mbi Strategjinë Rurale në Shqipëri, rreth një e treta e popullsisë mund të konsiderohet e varfër dhe rreth 50 për qind e të varfërve janë fermerët. Varfëria paraqitet në disa dimensione në zonat rurale: të ardhura të ulëta, risqe më të mëdha shëndetësore dhe mungesë e shërbimeve shëndetësore, nivele të ulëta të arsimit dhe akses të limituar në institucionet vendimmarrëse qeveritare. Pavarësisht kontributit të lartë të sektorit agrar në PBB-në e Shqipërisë, një nga indikatorët për vlerësimin e produktivitetit të këtij sektori tregon, se vlera e shtuar për punëtor në 2014 është mesatarisht 3900\$, përkundrajt 5300\$ të shteteve në zhvillim të rajonit EAQ dhe 24000\$ të Bashkimit Europian (Banka Botërore). Studime të shumta janë bërë për të analizuar ndikimin e shpenzimeve publike agrare në rritjen ekonomike. Fan, Hazell, dhe Thorat (2000) kanë treguar, se rritja e investimeve produktive si Kërkimi & Zhvillimi agrar dhe vaditja, infrastruktura rurale (përfshirë rrugët dhe elektriciteti) dhe zhvillimet rurale, që synojnë veçanërisht shtresat e varfra rurale, kontribuojnë të gjitha në reduktimin e varfërisë rurale dhe gjithashtu, edhe në rritjen e produktivitetit agrar. Investimet e ulëta në sektorin agrar kanë çuar edhe në infrastrukturë rrugore jo të mirë. Rreth 80 për qind e rrugëve rajonale rurale dhe 85 për qind e rrugëve komunale, ndodhen në kushte të këqija (Moubayed 2006 fq-221). Analiza e strukturës së sektorit agrar në Shqipëri, plotëson dhe vërteton më së miri rezultatet e modelit empirik. Sipas gjetjeve, duke mbajtur konstante të gjithë faktorët e tjerë, ndryshueshmëria me 1 për qind e shpenzimeve publike në bujqësi, pyllësi, peshkim etj. do të sillnin 1.4 për qind ndryshueshmëri në rritjen ekonomike të Shqipërisë. Ky ndikim tregon, se shpenzimet qeveritare në këtë sektor kanë qenë mjaft efeciente gjatë viteve dhe mund të cilësohen si shpenzime produktive. Ndikimi

pozitiv në rritjen ekonomike të Shqipërisë, tregon sesa të rëndësishme janë investimet për zhvillimin rural, duke zvogëluar diferencat midis zonave urbane dhe atyre rurale. Por, nga ana tjetër, financimi i një sektori kaq të rëndësishëm për ekonominë shqiptare është shumë i ulët dhe i pamjaftueshëm.

7. *Korrupsioni*

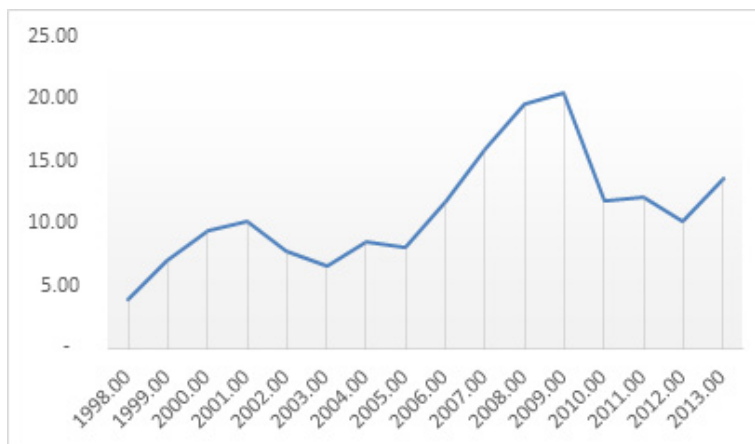
Efektiviteti i sektorit publik rrezikohet nga cilësia e institucioneve dhe qeverisja, korrupsioni administrativ dhe ekonomia informale. Alokimi i shpenzimeve publike është shumë i rëndësishëm për rezultatin afatgjatë që ato do të japin dhe ndikimin afatgjatë që do të kenë mbi ekonominë. Por, shpenzimet qeveritare kanë më pak gjasa të stimulojnë rritjen, në rastet kur projektet në të cilat ato janë më produktive nuk synohen saktë (Stratmann, Okolski 2010). Proceset politike shpeshherë mund të pengojnë zgjedhjen e këtyre projekteve dhe si rezultat edhe rritjen ekonomike. Një studim i hershëm i Wright (1974) tregoi, se përpjekjet politike për të maksimizuar votat shpjegonin ndërmjet 59% dhe 80% të diferencave të shpenzimeve federale për frymë, ndërmjet shteteve të Amerikës gjatë Depresionit të Madh. Analiza e Wright tregon, se në vend që të bëhet shpërndarja e shpenzimeve bazuar në nevojat e ekonomisë gjatë një krize, partia në pushtet mund të shpërndajë fondet, bazuar në perspektivën e kthimeve politike.

Të njëjtin shpjegim jep edhe një punim i Bankës së Italisë, sipas të cilit shpërndarja jo e mirë e resurseve ndërmjet sektorëve produktivë shpjegon një pjesë domethënëse të ndryshimeve që ekzistojnë, në faktorët e prodhimit ndërmjet vendeve të ndryshme. Sipas këtij studimi, niveli ekuilibër i output-it të përgjithshëm varet nga shpërndarja e shpenzimeve publike në të gjithë sektorët. Një rritje në përqendrimin e shpenzimeve publike e zhvendos ekonominë drejt një rruge më të mirë apo më të ulët zhvillimi, për shkak të migrimit të forcës punëtore midis sektorëve të ndryshëm. Individët kanë interes në atë pjesë të buxhetit të shtetit që i takon sektorit ku ata punojnë. Si rrjedhojë, ata votojnë në favor të propozimeve që e rrisin këtë pjesë (Banca d'Italia 2014). Analiza e databases së të dhënave të këtij punimi ka evidentuar këtë fenomen edhe në Shqipëri. Nga grafiku 5 shihet se, duke filluar nga viti 2000 deri në 2013, gjatë viteve elektorale, përgjithësisht ka një rritje të shpenzimeve qeveritare në transport dhe komunikim, krahasuar me vitet para procesit zgjedhor.

Në vitin 2001 shpenzimet për transport dhe komunikim u rritën në 10.24 për qind të shpenzimeve totale krahasuar me 9.43 për qind të një viti më parë. Po ashtu, edhe në vitin 2009 shpenzimet në infrastrukturë u rritën në 20.5 për qind krahasuar me 19.56 për qind të vitit 2008, duke u pasuar nga një rënie drastike vitin pasardhës. Ndërsa në vitin 2013 krahasuar me vitin 2012, kemi një rritje prej 3.4 për qind të investimeve publike në këtë sektor, krahasuar me vitin e mëparshëm. Një shpjegim i mundshëm i kësaj lidhjeje është perspektiva e fitores elektorale.

Siç e pamë më lart, investimet në sektorin e transportit dhe të telekomunikacionit bëhen kryesisht për zhvillimin e infrastrukturës rrugore. Shpenzimet kapitale për ndërtimin e infrastrukturës rrugore japin rezultate në realizim më të shpejta dhe më të dukshme në krahasim me shpenzimet kapitale të bëra në sektorë të tjerë, si për shembull, arsimit dhe shëndetësisë. Duke iu referuar shifrave, ky veprim mund të induktojë ta interpretosh si një strategji për të fituar përparësi elektorale. Sipas Moubayed, (2006) shpenzimet për zhvillimin e infrastrukturës rrugore i akordohen atyre rrugëve, që perceptohen se mbajnë trafikun më të rënduar, apo aty ku lobimi politik është më i fortë. Gjetjet e këtyre punimeve tregojnë fuqinë e votës së individëve për të ndikuar në shpërndarjen e shpenzimeve qeveritare. Politikanët dhe

GRAFIKU 5: SHPENZIMET QEVERTARE TRANSPORT DHE KOMUNIKIM

Burimi: Ministria e Financave dhe INSTAT

burokratët mundohen, që të fitojnë sa më shumë kontroll të jetë e mundur mbi ekonominë Për më tepër, kërkesa për fondet e qeverisë nëpërmjet lobimit nga ana e firmave apo organizatave të ndryshme, çojnë në një alokim të gabuar të këtyre resurseve. Në jo pak raste, paratë nuk shpenzohen apo investohen në projekte të cilat stimulojnë rritjen, por alokohen në favor të grupeve të interesit (Shughart II, 2008).

Cilësia e institucioneve publike dhe niveli i lartë i korrupsionit, shpeshherë mund të bëjnë një shpërndarje jo efeciente të shpenzimeve qeveritare. Delavallade (2006) pohon, se për të njëjtin nivel shpenzimesh dhe për një funksion buxheti të dhënë, shpenzimet qeveritare janë më pak efeciente në vendet me nivele të larta korrupsioni. Punonjësit e administratës publike, të cilët janë të korruptuar, kanë tendencën të favorizojnë ato projekte të cilat gjenerojnë më shumë mite, por jo domosdoshmërisht janë më efeciente (Shleifer dhe Vishny 1993, Shonchov 2010 etj.). Në një botë, ku qeveritë nuk veprojnë gjithmonë në interesat më të mira të qytetarëve, politikanët e korruptuar pritet që të alokojnë resurset publike drejt atyre projekteve, nga të cilat mund të përfitojnë sasi të konsiderueshme mitesh, duke ndikuar negativisht në strukturën e shpenzimeve qeveritare dhe në rritjen ekonomike. Keefer dhe Knack (2007) shprehet, se nëse qeveria është e dobët, investimet publike mund të kthehen në mjet për shpërndarjen e favoreve politike, në vend që të thithë asete produktive.

Modeli cross-section i Mauro (1998) tregon, se korrupsioni ndikon në kompozimin e shpenzimeve qeveritare. Veçanërisht, ky studim tregon, se ekziston një lidhje korrelative e fortë dhe negative midis korrupsionit dhe shpenzimeve publike në arsim, sektor i cili, siç u tregua, është një përcaktues i rëndësishëm i rritjes ekonomike. Shpjegimi që jep Mauro (1998) mbi këtë fenomen është, se mundësitë për të mbledhur rryshfete nga qeveritë e korruptuara janë më të larta në ato sektorë të ekonomisë, të cilat kërkojnë inpute të teknologjive të larta, e që mund të ofrohen nga furnitorët oligopolistikë. Për këtë arsye, sektori i arsimit, i cili nuk ka nevojë për të tilla inpute mund të dëmtohet më shumë nga problemi i korrupsionit.

Indikatorë të ndryshëm ndërkombëtarë, e listojnë Shqipërinë si një vend me nivel të lartë korrupsioni. Sipas Indeksit Ndërkombëtar të Transparencës dhe Korrupsionit, i cili mat nivelin e korrupsionit në sektorin publik, në vitin 2014, Shqipëria renditej në vendin e 110,

nga 175 vende me një Indeks Korrupsioni 33 në një shkallë nga 0 (shumë i korruptuar) në 100 (tërësisht transparent). Sipas Indikatorëve Botërorë të Qeverisjes (WGI), në vitin 2013 Shqipëria renditej në vendet me kontroll të ulët mbi korrupsion. Klasifikimi në përqindje për kontrollin e korrupsionit në nivelin 25,8 tregon, se vetëm 25,8 për qind e shteteve në rang botëror, renditen nën nivelin e Shqipërisë. Korrupsioni në rangun e institucioneve publike, nuk ndikon vetëm në strukturën e projekteve qeveritare por edhe në ambientet e bizneseve, duke ndikuar negativisht në zhvillimin normal të tyre. Në vitet 2005 dhe 2008, Shqipëria është përfshirë në anketimin e Bankës Europiane për Rindërtim dhe Zhvillimi (BERZH) dhe Bankës Botërore, mbi Klimën e Biznesit dhe Performancën e Ndërmarrjeve (BEEPS). Sipas këtij studimi, një nga problematikat kryesore në zhvillimin e biznesit ishte korrupsioni. Rezultatet e vitit 2005 tregojnë, se vetëm 10 për qind e firmave në Shqipëri nuk e cilësonin korrupsionin si problem në zhvillimin e aktivitetit ekonomik të tyre, ndërsa në vitin 2008, ky raport u rrit në 18 për qind (BEEPS 2008). Megjithëse raporti tregon përmirësim të lehtë nga njëra periudhë e studimit në tjetrën, përsëri pjesa e ndërmarrjeve, të cilat pranojnë se nuk kanë probleme nga korrupsioni, është shumë e ulët. Ky raport është i ulët edhe nëse krahasohet me përfundimet e studimit për vendet e Europës dhe Azisë Qendrore dhe Europës Juglindore, në të cilat ky raport ka qenë përafërsisht 35 për qind, në vitin 2008. Pavarësisht rezultateve lehtësisht më të mira në vitin 2008, ndërmarrjet shqiptare, në një renditje të problemeve më të rënda e kanë renditur korrupsionin në vend të dytë, në të dy fashat e anketimit.

8. Përfundime

Në përmbledhje mund të themi, se problematikat kryesore të shpenzimeve publike në Shqipëri lidhen si me madhësinë, ashtu edhe me eficientësinë e tyre. Analiza empirike tregoi, se shpenzimet qeveritare totale dhe shpenzimet sektoriale të arsimit dhe bujqësisë, ndikojnë pozitivisht në rritjen ekonomike të Shqipërisë, rezultate të cilat janë në përputhje me teorinë e shpenzimeve produktive. Por, analiza strukturore tregoi, se madhësia e shpenzimeve publike në këto sektorë është e pamjaftueshme për të arritur rezultatet e kërkuara. Niveli i arsimit shqiptar është ndër më të ulët, sipas vlerësimit të testit PISA i OECD-së. Sipas përfundimeve të modelit, shpenzimet sektoriale në shëndetësi dhe transport/telekomunikacion nuk kanë ndikim domethënës në rritjen ekonomike. Analiza më e hollësishme tregoi, se shpenzimet shëndetësore janë eficientë, por të pamjaftueshme, shpenzimet totale shëndetësore përballohen pothuajse në mënyrë të barabartë nga individët dhe shteti, duke rënduar edhe më tej familjet e varfra. Ndërsa shpenzimet në transport, pavarësisht nivelit të lartë nuk janë eficientë, dhe nuk japin rezultatet e pritura.

Këto përfundime vërtetojnë pjesërisht hipotezën fillestare. Punimi tregoi, se vetëm shpenzimet në arsim dhe shpenzimet agrare kanë ndikojnë pozitivisht në rritjen ekonomike. Ndërsa, midis shpenzimeve në transport dhe shëndetësi nuk ekziston një marrëdhënie statistikisht domethënëse. Karakteristikat ekonomike, politike dhe sociale në Shqipëri, mund të jenë pengesë për ekzistencën e një korrelacioni pozitiv, midis disa prej kategorive të shpenzimeve qeveritare të pranuar si produktive dhe rritjes ekonomike. Për ekonomitë në zhvillim dhe me qeveri të dobët, korrupsioni dhe premisat për kthime politike janë ndër elementët më të rëndësishëm që mund të shpjegojnë strukturën e shpenzimeve qeveritare dhe ndikimin në rritjen ekonomike. Shpërndarja e shpenzimeve qeveritare duhet bërë, duke përdorur një teknikë vlerësimi që merr parasysh shumë kriterë, me qëllimin final për të ndikuar pozitivisht në rritjen ekonomike.

Analiza e database-s së këtij punimi paraqiti, se në Shqipëri, gjatë periudhës zgjedhore, shpenzimet në sektorin e transportit dhe të telekomunikacionit ishin më të larta, krahasuar me vitin paraardhës. Meqenëse, shpenzimet kapitale në ndërtimin e infrastrukturës rrugore japin rezultate më të shpejta në realizim dhe të dukshme, ky fakt mund të interpretohet si strategji për të fituar përparësi elektorale. Korrupsioni i administratës publike është një tjetër mundësi e shpërndarjes jo efeciente të shpenzimeve qeveritare. Indikatorët ndërkombëtarë të korrupsionit e cilësojnë Shqipërinë, si një vend me nivel të lartë korrupsioni në sektorin publik, duke ndikuar negativisht jo vetëm në shpërndarjen e shpenzimeve qeveritare, por edhe në aktivitetin e biznesit. Ky nivel i lartë korrupsioni mund të jetë shpjegues për efeciencën e ulët të shpenzimeve qeveritare në sektorët e analizuar më sipër.

9. Rekomandime

Rekomandimi i parë që jepet është, që studimi i mësipërm për rastin e Shqipërisë, të përfshihet në një studim më të gjerë me të dhëna në panel. Në këtë mënyrë mund të eliminohet problemi i mungesës së të dhënave dhe të bëhet një vlerësim më i saktë statistikor. Gjithashtu, qëllimi i këtij studimi ishte të prezantonte strukturën e përgjithshme të shpenzimeve publike sektoriale. Në këtë mënyrë u paraqit analiza e secilit sektor ekonomik, duke theksuar karakteristikat dhe problematikat kryesore. Përfundimet e këtij punimi mund të shërbejnë për studime specifike më të thelluara mbi shpenzimet sektoriale. Rekomandimet e tjera të mëposhtme lidhen me strukturën e shpenzimeve qeveritare.

Modeli i mësipërm paraqiti një relacion pozitiv, midis shpenzimeve publike totale dhe rritjes ekonomike. Kjo tregon për rëndësinë që ka njohja e efektit të shpenzimeve qeveritare, në produktivitetin dhe efeciencën e tyre. Për këtë arsye është e rëndësishme, që qeveria të sigurojë se shpenzimet kapitale dhe shpenzimet korrente janë menaxhuar siç duhet, në mënyrë që ato të rrisin kapacitetin prodhues të vendit. Për këtë duhet të kryhen studime të hollësishme mbi efektin afatgjatë të politikave të shpenzimeve e, më pas, duke favorizuar shpenzimet produktive me ndikim pozitiv në rritjen ekonomike.

Analiza mbi shpenzimet për zhvillimin e kapitalit human tregoi, se financimet në sektorët e arsimit dhe të shëndetësisë janë eficientë, por jo të mjaftueshme. Qeveria duhet të kanalizojë shpenzimet drejt sektorëve më produktivë për ekonominë: si arsimi dhe shëndetësia, duke synuar projekte, të cilat rrisin nivelin e shërbimeve shëndetësore dhe arsimore. Me rëndësi është fillimisht sigurimi i aksesit universal në të dy sektorët. Në këtë mënyrë mund të ulen koston e zhvillimit të biznesit, të rritet niveli i jetesës për shtresën e varfër të vendit dhe të promovohet rritja ekonomike në afatgjatë.

Varfëria është një problem madhor që shfaqet, veçanërisht në zonat rurale. Qeveria duhet të rrisë financimin e projekteve, të cilat investojnë në zhvillimin rural për të zvogëluar diferencat mes zonave urbane dhe atyre rurale. Shpenzimet publike në sektorin agrar duhet të alokohen duke pasur parasysh dy qëllime kryesore: uljen e varfërisë në këto zona dhe zhvillimin e infrastrukturës së nevojshme për promovimin e aktivitetit ekonomik. Me rëndësi në arritjen e këtyre dy qëllimeve është ndërtimi i rrugëve, që lehtësojnë lëvizjen e popullsisë nga zonat rurale drejt atyre urbane për të zhvilluar aktivitetin tregtar, dhe ndërtimi i institucioneve publike përgjegjëse, për ofrimin e shërbimeve shëndetësore dhe arsimore. Qeveria duhet të synojë projekte gjithëpërfshirëse, të cilat shfrytëzojnë maksimalisht mundësitë e ofruara nga hapësirat rurale.

Sektori i transportit dhe telekomunikacionit përfiton sasi të konsiderueshme të fondeve publike, por përsëri efekti i shpenzimeve qeveritare nuk përkthehet në rritje ekonomike.

Studimi i këtij sektori tregoi një disbalancë të financimeve midis projekteve, duke favorizuar më së shumti zhvillimin e infrastrukturës rrugore. Këto rezultate tregojnë ineficiencën e shpenzimeve qeveritare, duke paraqitur nevojën për ristrukturimin e tyre. Qeveria duhet të studiojë më hollësisht efektivitetin e projekteve të përzgjedhura. Në këtë mënyrë mund të përcaktohet, nëse është më shumë e udhës të bëhet një shpërndarje ndryshe brenda përbrenda sektorit, apo të kanalizohen financimet në shpenzime të tjera kapitale më produktive.

Asnjë nga përmirësimet në strukturën e shpenzimeve qeveritare që u rekomanduan më sipër nuk do të ketë vlerë, nëse nuk përmirësohet eficientia e sektorit publik, nëpërmjet eliminimit të korrupsionit administrativ dhe ekonomisë informale. Qeveria mund të përmirësojë përbërjen e shpenzimeve të tyre, duke rritur atë pjesë të kategorive të shpenzimeve, që janë më pak të ndjeshme ndaj korrupsionit (u tregua se arsimi ishte një nga këto kategori). Shpërndarja e shpenzimeve duhet të bëhet në mënyrë të tillë, që zyrtarët e korruptuar të mos jenë të aftë të zëvendësojnë projektet jo produktive për publikun, por personalisht fitimprurëse, me projekte të tjera jo fitimprurëse në rang individual, por produktive për ekonominë.

Bibliografia

- Alessina, A. dhe Ardagna, S. (2009). "Large Changes in Fiscal Policy: Taxes Versus Spending", NBER Working Paper No. 15438
- Banka Botërore, Janar (2010): BEEPS At-A-Glance 2008 Albania
- Banka Botërore - Njësia e Sektorit të Zhvillimit Njerëzor Rajoni i Europës dhe Azisë Qendrore (2003). "Shqipëria: Një vlerësim i varfërisë"
- Barro, R dhe Redlick, C. (2009) "Macroeconomic effects from government purchases and taxes", NBER Working Paper No 15369
- Braun, M. (2001) "Why Is Fiscal Policy Procyclical in Developing Countries?" Harvard University
- Canning, D. dhe Pedroni, P. (2004). "The Effect of Infrastructure on Long Run Economic Growth", Williams College
- Christie, A.L dhe Rioja, K.F (2012). "Debt and Taxes: Financing Productive Government Expenditures", University of the West Indies, Jamaica
- Delavallade, C. (2006) "Corruption and distribution of public spending in developing countries", Journal of Economics and Finance, 30 (2), 222-239
- Devarajan, S. dhe Swaroop, V. dhe Zou, H. (1996). "The composition of public expenditure and economic growth", Journal of Monetary Economics, 37, 314-344
- Easterly, W. dhe Rebelo, S. (1993), "Fiscal Policy and Economic Growth: An Empirical Investigation", NBER Working Paper No 4499
- Easterly, W. dhe Irwin, T. & Serven, L. (2008). "Walking up the down escalator: Public investment and Fiscal stability" World Bank Research Observer, 23(1), 37-56
- Fan, S., Hazell, P. dhe Thorat, S. (2000). "Corruption and the composition of government expenditure", American Journal of Agricultural Economics, 82, 1038-1051
- Fan, S. dhe Rao, N. (2003). "public spending in developing countries: trends, determination, and impact", Environment and Production Technology Division, No 99
- Hanushek, A. E., dhe Wosmann, L. (2007) "Education Quality and Economic Growth", The International Bank for Reconstruction and Development/World Bank
- Keefer, Philip, and Steven Knack (2006): "Boondoggles, rent-seeking and political checks and balances: Public investment under unaccountable governments", Review of Economics and Statistics
- Landau, D. (1983). Government Expenditure and Economic growth: a Cross-Country Study. Southern Economic Journal, 49(3)
- Mauro, P. (1998) "Corruption and the composition of government expenditure", Journal of Public Economics, (69), 263-279

- Mankiw, N.G (2013) "Aggregate Demand I: Building the IS-LM Model" në Mankiw, N.G (2013) "Macroeconomics", Harvard University, Worth Publishers, New York
- Moubayed, A. (2006). "Shqipëria: Një rishikim i shpenzimeve publike dhe i kuadrit institucional. Ristrukturimi i Shpenzimeve Publike për të mbështetur rritjen", Banka Botërore – Grupi Makro i Politikave Ekonomike – Europa Lindore dhe Ballkani
- Patricia, C.N. dhe Izuchukwu, C.N. (2013) "Impact of government expenditure on economic growth in Nigeria", International Journal of Business and Management Review, 1(4), 64-71
- Riascos, A. dhe Vegha, C.A. (2003) "Procyclical Government Spending in Developing Countries: The Role of Capital Market Imperfections", International Monetary Fund
- Shleifer, A. dhe Vishny, R.W (1993) "Corruption" The Quarterly Journal of Economics, 108 (3), 599-617
- Shonchoy, A. (2010) "Determinants of Government Consumption Expenditure in Developing Countries: A Panel Data Analysis", Institution of Developing Economies, Discussing Paper No.266
- Shughart, W.F II, "Public Choice", The Library of Economics and Liberty
- Spaho, M. dhe Kripa, E. (2013) "Ndikimi i borxhit publik shqiptar në rritjen ekonomike" Universiteti European i Tiranës
- Stratman, T. dhe Okolski, G.L (2010) "Does Government Spending Affect Economic Growth?", Mercatus on Policy – George Mason University, No. 76
- Talvi, E. dhe Végh, C.A. (2000) "Tax Base Variability and Procyclical Fiscal Policy," NBER Working Paper No. 7499
- Wright, G. (1974). "The Political Economy of New Deal Spending: An Econometric Analysis", The Review of Economics and Statistics, 56, 30-38
- Banka e Shqipërisë – Raportet Vjetore
 Instituti i Statistikave – Statistika mbi Arsimin
 Instituti i Statistikave – Statistikat Fiskale të Qeverisë
 Ministria e Financave – Buxheti në Vite
 OECD, PISA 2012 Results "Albania: Student performance"
 Faqja Zyrtare Banka Botërore, Indikatorë ekonomikë <http://data.worldbank.org/>
 Faqja Zyrtare Transparency International, Indikatorë i Korrupsionit, CPI <http://www.transparency.org>